

САНА ОЛОХ

Сэтиннь
23 күнэ
чэппизэр

№ 155-156
(9533-9534)

КАҢЫАТ 1931 СЫЛ АЛТЫННЫ 15 КҮНҮТТЭН ТАХСАР

Чурагчы үсүүкүр хаһааҥа

Национальной бырайыагы олоххо киллэри

САЛААҢЫН БААР, ҮЛЭ САЛГЫЫ БАРАР

Тыа хаһаайыстыбатын үлэһиттэрин күнэ улууска тэрээһиннээхтик барда. Ол курдук ааспыт нэһиликтэргэ, улуус юнигэр бу күнгэ аналлаах араас дыһаллар бытылыннылар. Сэтиннь 17 күнүгэр улуус дыһалтатын дьэстин асговай саалатыгар нэһиликт баһылыктара, бааһынай хаһаайыстыбалар салайааччылары кыттылаах биһиги улууска быһылгы дыһаахха ытыллыбыт тыа хаһаайыстыбатын кооперациятын тэрийиһигэ эксперименти дүүүлэһи мунньага буолан ааста. Тыа хаһаайыстыбатын министерствотыттан министри экономика боппуруостарыгар солбуйааччы Л.И.Аммосова, экономика уонна үл департаментын начальнига Н.И.Дягилева, ас-үөл уонна онорон таһаарар промышленность департаментын начальнига Р.П.Гудуева кыттыны ыллылар. Людмила Ивановна эксперимент сүннүгүн быһылгы дыһаахха ытыллыбыт үлэни-хамнаһы кытта билсэн баран, салааһыт үлэ салгыы барарыгар санаатын биллэрдэ. Манньык эксперимент республикага өссө 2-3 улууска ытыллынан сөптөөбүн ииттиһинэрдэ. Бу туһунан уонна уопсайынан улууска ытыллылар, ытыллыахтаах үлэни-хамнаһы улууспут баһылыгын бастагы солбуйааччыта, эксперимент сбиэтин председатели Н.Н.Попов күнүгэ хабааннаахтык сырдатта, тыа хаһаайыстыбатын сайыннарыыга бэйэтин санааларын кытта үлэһиннэ.

Былырын сэтиннь 25 күнүгэр улууска Тыа хаһаайыстыбатын министерствотын көһө сылдьар коллегията буолан ааспыт. Онно 2004 сыллаахха ытыллыбыт тыа хаһаайыстыбатын бородууксуйатын субсидиятын төлөбүрүн механизмын түмүгүн дүүүлэспиттэ. Ол эбэтэр, субсидия финансовый-казначейской управление көнүө онорон таһаарааччыларга кэллэхтээх эбит буоллаһына, бу эксперимент олоһуран харчы ааспыт икки сыл устата "Чурапчы" ТХПК (сортупонкалык тэрилтэ) көнүө кэлбитэ. Эксперимент үлэтэ коллегия быһаарыытынан үчүгэйинэн сыаналаммыта уонна 2006 с. өссө кэпсэтэн бу эксперименти ытар туһунан боппуруос турбута, анал бырайыак бэлэмнэһилибитэ. Тыа хаһаайыстыбатын министерствотата биһиги туруорсуубутун өйөөн, бу дыһ кулун тутар 1 күнүгэр 181№-дээх Правительством анал дыһала тахсан турар. Бэлэстээн этиэххэ наада, Л.И.Аммосова, Н.И.Дягилева, Р.П.Гудуева быһаччы өйөбүллэринэн быһыл республикага соргох биһиги эрэ

улууспуттар манньык эксперимент ытыллыһа. Министертство бэрэстэбиллэрэ бу кэлэ сылдьан кэлэр 7-8 сылларга сайылыктааһыны сайыннаран, эксперименти түмүктүүргэ сорук туруордулар. Сайылыктааһыныга хабыллыбатах нэһиликтэргэ кэлэр сылларга сайылыктар тутуулары былаанналар.

Онно анаан кэлэр сыла быһылгыттан (3 мөл. солк.) итэрһэ суох улуус бюджетттан софинансирование оһоһулдуоҕа. Быһыл оборудование, аварийнай дизел-лэриг хойутаан кэлэн үлэ-хамнаһка бытаарыы таһыста. Онно бюджетка харчы көрүллэрин кэпсэпкэ, аккумуляционной фонда үбүнэн кыһынны кэмгэ тутулуохтаах сайылыктар оборудованиеларын сакаастаахха наада. Былырынны курдук кэпсэтэр балаһыаньа үөскүө суохтаах.

Быһыл 6 сайылык улуустан үбүлэнэн оборудованиета атыһаһыһыга. Хаһаайыстыбалар бэйэлэрин үлэринэн-астарынан сайылыктарын тутуһулар. Ол иһин биллэһи кинилэргэ чопчу ороскуоттарыттан көрөмүт аккумуляционной фондаттан кредиттэй кооператив көнүө кредит биэрэ сылдьабыт. Сайынны өттүгэр сайылыктары барытын электроуотунан хааччыйаргына 14 мөлүйүөннээх бырайыак онорон министерствотата түһэрбиһит, бу боппуруоска салгыы үлэлэһибит.

Кыстык хотоннору тутуу боппуруоһа бу ааспыт мунньахха таарыллан ааста. Л.И.Аммосова: "Кыстык хотоннору тутууга үбүлэһи сорох өттө бюджеттан бараар буоллар", - диир санаатын эттэ. Республика бюджетттан Президентскай программанан кыстык хотоннорго үбүлэһи баар буоллаһына эрэ биһиги өттүбүтүттэн кредиттэһи оһоһулдуоҕа. Уопсайынан ыллаахха, кыстык олус ороскуоттаах. Холобур, "Чыаппара", "Мындааайы" кооперативтара хотонноох олорон сүөһүлэрин биридиилээн ыалларынан түнэттилар. Министертство этэр хотон толоору механизированнай, ыччат үлэһит усуллубуулаах, 200 төбө сүөһү киһирэ хотонно буолуохтаах. Бу хас эмэ мөлүйүөнүнэн суумалаах тутуу. Манньык улахан үбү эрийэр хамсааһынна улуус софинансирование быһыытынан кыттар кыага суох. Мин санаабар, биллэһи саамай кыра ороскуоттаах, онорон таһаарылаах өттүн - сайылыгы сайыннарыахпыт наада.

Суол боппуруоһа биллэһи олус сытыгыттык турар. Хаар халыгын түстэһинэ күһүгү ардактарга алдыаммыт суолларбыт аны саас баараанынан көрөн турдахта-

рына үүппүтүгү таһарга ыарахаттар үөскүүллэр. Онно сайылыктар суолларын уонна бородууксуйаны переработкага илдьэр суоллары оһордохпутуна табыллар.

Үүт сыанатыгар тохтоон аастаахха манньык "Чурапчы" ТХПК үүтүнэн батарыны улаатыннаран, Мугудайдагы пищекомбинат онорон таһаарар оборотун күүһүрдэр эрэ түбэлтэһигэр үүт сыаната үрдүүр кыахтаах. Оччотугар кооператив бэйэгэ закупочнай сыананы быһар. Быһыл закупочнай сыананы 1 литр үүтү 8,5 солк. таһаардыбыт. Ол эбэтэр, продовольственный фондтан 6 солкуобайы эбии ылан быраахтыбыт. Үүт бэйэтин сыаната 2,5 солк. Оттон маһынынна пакеттамыт үүт киһлэтэ 22-25 солкуобайга атылланар. Быһа холоон 10 солк пакеттааһынна быраахтааххына даһаны, хас биридии литр үүткэ 10 солк закупочнай сыананы үрдэтэргэ резерв сылдьар. Ол иһиннэ - быһыл кыһын биһиги пищекомбинат техникскай өттүн хааччыйахтаахпыт, үүт харгыһа суох тиллэригэр тийэр суол-нис оһоһуллуохтаах. Маны таһынан атын бородууксуйаны, холобур, сыр оноруутун киллэриэххэ наада. Аккумуляционной фонд бэйэһигэр кэлэн үчүгэй технологиалары атыһаһыһыга өр сыллаах кредиттэһини онорор кыах улууска бэйэһигэр үөскээтэ. Ол эрэри кредити баһарыт киһи барыта ылар диир буолбатах. Үүтү оноруунан дьарыктанан баһарар хаһаайыстыбалар бизнес-былаан онорон, көмүскээн, конкурска киһирсэн ыһахтаахтар. Үүтүнэн бородууксуйа атыһа барытын төһөнөн биһиги элбэтиһинэрибиз, оччонон тыа хаһаайыстыбатын үбө-аһа элбиһин өйдүөхтээхпит.

Нэһиликтэргэ баар кредиттэй кооперативтары бөбөрөтүүтэ үлэ бара турар. Кооперативтар биллэһи чилиэттариттан усунуос хомуйаллар уонна утары министрствоттан харчы ыаллар. Манна эбии биһиги нэһиликтэргэ баар, үлэһи сылдьар кредиттэр (скоропелька, ЛТЗ-трактор) төһөрүллэр суумаларын бэйэлэрэ хомуйан ыалларынгар үлэлэһэ сылдьабыт. Скоропелька (сибиһиннэ, куурусса) атыһаһыһыттар 1 мөл. 600 солк, ЛТЗ трактордары ыһыһа 2 мөл. солк бэриллибитэ. Оччотугар 3 мөл. таһа солкуобайы кредиттэй кооперативтар бэйэлэригэр төһүннэриэхтээхтэр. Бу бэриллибит кредити хомуйуу механизмын биһир көрүгэ буолар. Кооперативтар даһаны бэйэлэрэ итэриэстэһэн, нэһиликт бэйэтин иһигэр баар үбү быһаарынар кыахтаныа этэ.

Мунньахха Чыаппараттан "Кырымаах" бааһынай хаһаайыстыба салайааччыта Н.Н.Лыткин: "Быһыл сайылыкта үлэлэспит оһорлорбо социальнай өттүнэн көмө наада", - диир боппуруос турорбута. Бу эксперимент анаан улуус бюджетта уонна "Чурапчы" ТХПК 3-түү мөлүйүөнү укпугуттарыттан, кооператив харчыта ороскуоттамакка турар. Бу харчытыа сиһин онорон таһаарааччылары социальнай өттүнэн арааһыһыга барыахтаах (пенсионнай, социальнай страхование). Харчыны ылар туһугар хаһаайыстыба салайааччыта үлэлэспит дьонутар хамнастарын кытта ханньык социальнай отчислениелары онорбутун киллэрэн отчуоттааһына, социальнай өттө 100 бырыһыан төһөнөр. Дьингэр, биллэһи бааһынай хаһаайыстыбаларга наймылаһыт үлэһиттэрин бэйэлэригэр ороскуота суох сокуон өттүнэн эппиэттиргына үлэлэтэргэ усуллубуу үөскээтэ.

Сир боппуруоһа бүгүгүн күнүгэ сытыгыттык турар. Бар сир барыта үлэһитлэһи бүтэр оһорор. Манна атынньык толкуйдаан проблематтан таһыахха наада. Хас даһаны этии баар. Бастагытынан атаһаһы - сайылык эбэтэр субан сүөһү мэчирэнгэр киһирэн хаалбыт сирдээх дьоннор сирдэрин резервнай фонда сиһин кытта атаһаһан биһирэхтэрин сөп. Эбэтэр кооперативка, ыанньык фермага чилиэһинэн киһирэллэр уонна сир мэчирэнгэ барытын иһин харчы ыһахтаахтар. Бу боппуруоска нэһиликт баһылыктара, землеустроителлэр толкуйдааннар, сир сааһыланан, мэчирэнг оннун булуон наада.

Сири күрүөлэһи "Үтүө дыһала" хамсааһын эрэ чэрчитинэн кыаллар үлэ буолла. Капитальнай тутууга киллэрэхпитинэ туох да ааттаах харчыта тийибэт үлэтэ. Улуус өттүттан көмө маһын биллэһигэр, тоһоһо, ГСМ-на баар буолуон сөп. Шефте-эх тэриһтэлэр - таһсан нэһиликтэргэ суботупуһук быһыытын көмөлөһүөхтэрэ, урукку курдук оһорлорго күрүө тутар этэрээттэр, лааһырдар тэриһтэхтэрин наада. Урукку кэмгэ улахан үлэни оһорон оһороччулар. Күрүө тутууга өр кэмнээх үлэ, биһир сылыннан түмүктэммит.

Сыллы базаларын тэрийиһэ биһиги дьоммут инвестиция көрдүү сатыыллар. Онно олус элбэх көрүлэр кыага суох. Сыллыга дьон кооперациялаһыан наада. Людмила Ивановна министр А.И.Степанов сылгыга көмө кооператив диир өйдөбүлү үөскэпитин бу мунньахха

санатан ылбыта. Ол эрэри толору илдьиритилиһит балаһыаньа суох. Уопсайынан чааһынай дьоннор сылгыларын кооперациялаан көрүөхтэрин наада, эбэтэр кооператив иһинэн сылдьахтарын сөп. Кооперативка киһирдэххэ сылгы биһир төбөтүгэр 1 тыһ. солкуобай көрүллэр. Сылгыһыт 100 сылгыны көрдөгүнэ анардас субсидиянан сыла 100 тыһ.хамнастанар, ыһа быһа холоон 8 тыһ. солк. Чааһынайга субсидия көрүлүбэт. Кооперациялаахтаах сылгы базатын тэрийиһигэ кредиттэһи балаһыаньата үөскүүр. Быһыл "Саха сирэ" хаһыат кулун тутар 11 күнүгэр нүөмэригэр таһыбыт Өймөкөөн Томторуттан государственнай биһирэмийэ лауреата Николай Винокуров "Мэчирэнгээх үрэх бастарыгар таһыахха" диир ыстатыйатын сэргээбитим. Уруккуга холоотоххо биллэһи үрэх бастарыгар таһсан оттообот буоллубут. Дьингэр үгүс нэһиликтэргэ манньык сирдэр бааллар. Ону таба туһаныахха наада. Холобур, Мындааайыга оттоммотоһ үрэхтэргэ сылгы базатын тэрийиэххэ сөп.

Ньирэйи араарыһы таарыйдахха, ньирэйи совхоз саһана курдук араарар уустук буолуо. Арай ыччат сүөһүнү иитиһэ арыһы үчүгэй, улаатар туруктаах ньирэйдэри ылан түргэһиһ төлөһүтүөххэ (интенсивнай откорм) сөп.

Кыры улаастактарга тохтоон аастаахха, киһилэр сирдэрэ киһигинэн сибээстээн сүөһү иитиһитинэн күүскэ дьарыгыгар производственной улаастактарга кубулуйуохтарын сөп. Онно оһуолаһа үөрэнэр саастарын ааспыт оһорлордох дьоннор таһсан олохсуйан сүөһү иитиһэхтэрин наада. Биллэһи барытыгар оптимизация бара турар кэмгэр манньык улаастактарга, арыһах оһор дөһөд, оһуола үлэһиттэр саарбахтардаах. Уопсайынан нэһиликт дыһалтата нэһилиһиннэтэ элбиһиттэр итэриэстээх буолуохтаах, баар сири таба туһана сатыахтаах.

Николай Николаевич кытта кэпсэтэн баран манньык түмүккэ кэллим. Кини этэринэн "эксперимент тохтоло суох бара турбат, биһир биһирэмлээх". Бу кэми таба туһанан, баар өйөбүлү өйдөөн үлэлээн-хамсаан хаалыахха наада. Көлүһө маннай эргийэригэр бытаанньык саһалыыр, онтон кыһын ылан бардаһына тэтиһирэн эрчимнээхтик, харса суохтук кулахаачыйар. Ол кэриһэ саһалаһынна ыарахаттар да баар буоллаһтарына, чарыйан хаалбакка иһин дьэки баран иһиэххэ!

Галина ПОЛУСКИНА.

автор тус бэйэтэ сулар.